

Province of the
EASTERN CAPE
EDUCATION

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KEREITI YA 12

LOETSE 2014

SESOTHO PUO YA LAPENG – PAMPIRI YA 1

MATSHWAO 70

NAKO: dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 10.

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e rotswe DIKAROLO tse THARO, e leng:

KAROLO YA A:	Tekokutlwisiso	(30)
KAROLO YA B:	Kgutsufatso	(10)
KAROLO YA C:	Thutapuo le tshebediso ya puo	(30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala karolo e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya karolo e NNGWE le e NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola pakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Ngola ka mongolo o makgethe o balehang.
9. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
10. Araba dipotso TSOHLE ka Sesotho.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehlwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa yona.

TEMA YA 1

Bala tema e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

MPHO E KGOLO HO FETA TSOHLE

E se e le dilemo tse leshome Alina le Selemo Mahonko ba nyalane. Dilemong tsena tsohle, ba lekile matsapa ohle ho iphumanela ngwana ntle ho katleho. Lefatshe lena ba le tsamaile ka bophara ba theosa, ba nyolosa empa ho se molemo wa letho. Kajeno ho fihlile moo ba seng ba kgathala teng, kgohlano e se e le ngata hoo ba seng ba sa shebane hantle ka mahlong. E mong o qosa e mong, a re molato ke wa hae ba tingwang bana mme eo le yena a itshwasolle ka ho itseng. Dipuo tsena tsa bona ha di ba bebofaletse joko ena e boima ho hang hobane ka ho tjhaba ha letsatsi le leng le le leng, mathata a bona a fihla ka sekgahla se seholo. Bobedi ba bona ba se ba fetohile taba e ka sehlohong moqoqong wa batho ba motse, ba songwa ke bohle. Le tsipasehole e sa tsebeng ho fepa mpa ya yona, e na le hona ho ba nyenyefatsa, e bolela ka moo ba hlolehang ka teng.

Alina ke mooki sepetleleng se seholo kwana Kgauteng. Dingaka o di bona ka mefuta ya tsona, bongata ba tsona bo tseba tlokotsi eo a leng ka hara yona. Di lekile hohle ho matleng a tsona ho mo thusa empa ho fihlela letsatsi lena le hodimo, Alina ha a thabong ya ho tshwara ngwana eo e leng wa hae ka matsoho a hae. Selemo le yena o ile a feta dingakeng tse kgolo ka makgetlo a mangata empa ka mehla o ne a bolellwa ntho e le nngwe. Dingaka di ne di sa bone molato ho yena kapa mofumahadi, mme ka mehla o ne a bolellwa hore a se tate, ka tsatsi le leng o tla atleha. Ha dilemo di ntse di feta, le dinyefolo tsa batho di ntse di ata le ho feta, Selemo o ile a qetella e ba lekgoba la tahi. Ka mehla o ne a hlola a kgwapheditse botlolo ya letsina hara mokotlana oo a jarang dibuka tsa hae tsa mosebetsi ka wona. Moeka ha a ithetsa a le mong, o ne a ipolella hore batho ha ba tsebe seo a se etsang sephiring moo a leng mong teng empa boitshwaro ba motho bo a fetoha ha a jele mabele. Ka nako tse ding o ne a hlaha a leketlisitse kgama, e shebile kwana hole, dihempe di tswetse ka ntle ho borikgwe. Motho wa teng o ne a rutleha pelo kapelenyana, a lwana le ha ntho eo a e tsekang e sa tsebisahale.

Le ho Alina ho ne ho le jwalo feela, le yena o ne a le bohale ba tau. Bakudi sepetlele ba ne ba hula ka thata. Alina o ne a sa tsamaelane le masawana. Hona ha motho a ka ithoma ka phoso ho ne ho sala hanyane hore a mo hobe le ka phafa. Boitshwaro bona ba hae bo ne bo mo kenya dikgathatsong tse ngata mme ho bonahala hore hoja Mookamedi o ne a sa tseba dikgathatso tsa hae, Alina o ne a tla fellwa ke mosebetsi. Mookamedi o ne a leka ka hohle ho fana ka dikeletso tse tla kgothatsa Alina empa bophelo bo ne bo le thata. Ha e le Selemo yena, o ne a ikakgetse ka setotswana mosebetsing wa hae. Hoja e ne e se lehlena tjena, o ne a tla atleha haholo ho feta ka moo a sebetsang ka teng. E ne e le mmuelli lekgotleng la dinyewe.

Selemo o ne a sebetša jwalo ka lekgoba, a sebetša ho tloha hoseng ho fihlela mantsiboya ntle le phomolo, ntle le ha a ja dijo tsa motsheare. Manganga a ne a ba teng ha ho fihla nako ya hore a kgutlele lapeng, jwale bothata bo ne bo ba teng hoo a neng a iketsa eka o patelletswa ke mosebetsi athe o ntse a ja mabele a lomositšweng. Ha a tswa kantorong ya hae ka morao ho moo, o ne a tsamaya ka lekeke, mahlo a sa panye jwalo ka a motho ya fufetseng. Bophelo ba hae bo ne bo fokola ke hona, moeka o ne a kena lapeng ho se ho phirimile mme a kene diphateng ntle le ho thetsa dijo tseo mofumahadi a mo behetseng tsona. Jwale e be ka moso ho tla tsoha difaqane ha mofumahadi a hlokomela hore o phehetse lefeela. Dintwa tsena di ne di nyakalatsa batho ba hahisaneng le bona haholo hobane phoofolo ena e bitšwang motho ha e rate ho bona e mong motho a phela ha monate.

[E qotsitswe le ho lokisetšwa tlhahlobo ho tswa ho: *Ngatana ya patsi*, BT Mokgomatha, 1988: p. 30–31]

- 1.1 Selemo le Alina ba ne ba sebetša mesebetsi ya bohlokwa haholo setjhabeng. Bolela mesebetsi eo ba neng ba e sebetša? (2)
- 1.2 Ke eng e ileng ya etsa hore ho be teng kgohlano pakeng tsa Alina le Selemo lenyalong la bona? (1)
- 1.3 Kgetha karabo e nepahetseng ho tsena tse latelang. Ngola tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng. Lebitso le le leng le yeng le sebediswe bakeng sa mosadi ya sa fumaneng bana ke ... (1)
 - A lethisa
 - B mabotswa
 - C lefetwa
 - D nyopa
- 1.4 Ke nako e kae Selemo le Alina ba ntse ba leka ho fumana tharollo ya tlokotsi eo ba leng ka hara yona ntle le ho atleha? (1)
- 1.5 Ha Selemo le Alina ba ntse ba theosa ba nyolosa ba eya dingakeng, ho ile ha fumaneha hore bothata ba bona ke eng? (1)
- 1.6 Ho thwe 'Le **tsipasehole** e sa tsebeng ho fepa mpa ya yona e na le hona ho ba nyenyefatsa'. Hlalosa hore **tsipasehole** ke eng. (2)
- 1.7 Tlokotsi eo Selemo le Alina ba neng ba tjamelane le yona e ile ya tliša ditlamorao dife ho Selemo haholo ha a utlwa dinyefolo tsa batho di ntse di ata? (2)
- 1.8 Maemo a sa thabiseng ao motho a yeng a tobane le ona ka lapeng a ye a qetelle a ama le batho ba se nang molato. Ke bofe boitshwaro bo sa kgahliseng bo ileng ba hlahella ho Selemo le Alina mesebetsing ya bona ka ho fapana ka lebaka la maemo a bona a ka lapeng? (4)
- 1.9 Ho ye ho thwe: 'Ha ho ntho e mpe e se nang molemo; le ha maemo ao Selemo a neng a tobane le ona lapeng la hae a le mabe ha kaalo, ho teng botle boo re ka bo qollang ho yena mabapi le mosebetsi wa hae, bo ileng ba bakwa ke maemo ao a ka lapeng? Ke bofe botle boo? Bo hlalose. (2)
- 1.10 Na ho nepahetse hore ha batho ba kopana le maemo a tjee malapeng a bona ba nne ba supane ka menwana? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka le **utlwahalang**. (2)
- 1.11 Ha e ne e le wena ya tobaneng le maemo a mofuta oo lapeng la hao, o ne o tla a rarolla ha jwang? (2)

TEMA YA 2

Boha setshwantsho sena se latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse se latelang.

[Se qotsitswe bukeng ya *Sediba*, CT Musa et.al. 2013: 13]

- 1.12 Ha o sheba setshwantsho se ka hodimo o ka re batho ba ba ho sona ba amana jwang? (1)
- 1.13 Kgetha karabo e nepahetseng ho tsena tse latelang. Ngola tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.
Motho wa ntate ha a ntse a bonwa a pepa bana ho ye ho thwe o...
- A rata bana haholo.
B jele phehla.
C fokollwa ke kelello.
D pelo e ntle haholo. (1)
- 1.14 Bolela hore na polelo e latelang ke **nnete** kapa ke **mafosisa**, o be o tshehetse karabo ya hao ka lebaka o itshetlehile ka seo o se bonang setshwantshong.
Lelapa lena le bonahala e le lelapa le thabileng kamehla. (2)
- 1.15 Ho ya ka setshwantsho se ka hodimo o ka re bophelo ba lelapa lena bo fapane jwang le ba lelapa la Selemo le hlahisitsweng temeng ya pele. (2)
- 1.16 O nahana hore setshwantsho se se fetisa molaetsa ofe setjhabeng? (2)
- 1.17 Na wena o ka kgothaletsa batho ba bontate hore ba ka pepa bana ba bona? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang. E bua ka mabaka a etsang hore dikotsi di be ngata mebileng, haholoholo ka nako ya diphomolo tsa mafelo a selemo.

ELA HLOKO:

O lebelletswe ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatsa ka ho qolla mabaka a bakang dikotsi mebileng ka mantswe a ka bang 80–90.
2. Dintlha e be tse supileng tse jereng mohopolo wa sehlooho.
3. Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng.
4. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

MABAKA A BAKANG DIKOTSI MEBILENG

Nako ya diphomolo tsa mafelo a selemo e se e le haufi, ho se ho tla phethesela mebileng ya rona ho lejwa dibakeng ka ho fapana. Qobang palo tse hodimo tsa mafu ka ho hlokomela maemo a bakang dikotsi mebileng. Ho kganna o kgathetse ho kotsi ho wena le ho ba bang ba tsamayang mmileng. Lefapha la Dipalangwang le fumane hore mokgathala le ho otsela ho bakganni di bakwa ke ho kganna ka nako eo ba lokelang ebe ba robetse. Mokganni o kgothalletswa ho emisa koloi ka thoko mme a phomole. Qeto e bowatla ya ho seha tsebe e kotsi e ka fella ka ho tjhaisa hampe. Mokganni o lokela ho dula ho le letshehadi le ho seha tsebe ha feela ho sireletsehile. Ho kganna ka lebelo le hodimo ke sesosa se seholo sa dikotsi tse mpe le mafu ha dikoloi di tjhaisana. Ho molemo ho kganna ka lebelo le tlase, le ha ho hlaha kotsi e tla ba nyane.

Ho kganna koloi e sa lokelang tsela ho ka eketsa dikotsi mmileng. Koloi ya hao e tlameha ho lokela tsela. O ka itlhahlobela yona kapa wa e isa moo ho lokiswang dikoloi pele o nka leeto. Maemo a lehodimo le ona a nka karolo ntlheng ena. Mokganni o lokela ho sebetsa tlasa maemo ohle a lehodimo. Ha o kganna puleng kgantsha mabone a matla hore bakganni ba bang ba o bone. Theola lebelo o kganne o iketlile ka tsela e dumellanang le maemo a tsela. Bohale mmileng ke mokgwa o kotsi kaha mokganni ya phehang kang o tlosa mahlo mmileng mme a ka bolaya motho ya mo halefisang. O hopola Tebogo wa Mafikizolo? Ho qoba sena, se qholotswe ke diphoso tsa bakganni ba bang, o shebane le tsela ya hao ya ho kganna.

Ho kganna o le tlasa tshusumetso ya tahi ke kotsi e kgolo ka ho fetisisa. Ho kgothalletswa hore ha o tla nka leeto o le mokganni o kgaohane hohang le dinotahi kaha sena se ka ama bophelo ba hao le maphelo a batho ba bang. Ho kganna naheng esele ho ka fana ka mathata. Ha o ya naheng esele ka koloi o kgothalletswa ho fumana International Driving Permit (IDP). Ho hlokomela tsena tsohle le tse ding mebileng ya naha ho ka fokotsa dipalopalo tse hodimo tsa dikotsi le mafu mebileng haholoholo nakong ya diphomolo tsa mafelo a selemo.

[E gotsitswe le ho lokiswa botjha ho tswa makasineng wa *Bona*, Pudungwana 2013:78]

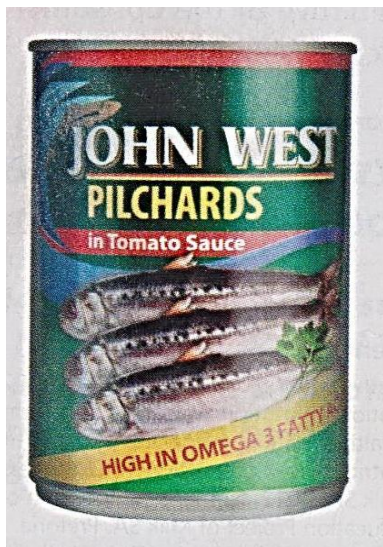
MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3: PAPATSO**

Boha papatso ena e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

JA TLHAPI, THUSA BOKO

Tlhapi e na le Omega-3 fatty acids tse molemong wa kgolo ya boko, tshebetso ya boko le masole a mmele. Ho ja tlhapi habedi kapa hararo ka beke, ke ho ja ka tsela e nang le phepo mme ho ka boela ha fokotsa kotsi ya lefu la pelo.

JOHN WEST PILCHARDS
(R14,99 ho reka 425g) e ntjha
e tla o fa melemo ena dijong.
E fumaneha mabenkeleng
a pele.

[E qotsitswe makasineng wa BONA, Pudungwana, 2013: 83]

- 3.1 Bolela lebitso le letjha la sehlahiswa sena sa tlhapi? (1)
- 3.2 Bolela mawa a mabedi ao mongodi a a sebedisitseng ho bapatsa sehlahiswa sena. (2)
- 3.3 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng. Ke eng e ka etsang hore batho bohle ba be le bokgoni ba ho iphumanela sehlahiswa se?
 - A Se monate haholo.
 - B Se kgahla mahlo.
 - C Se theko e tlase.
 - D Se nontsha haholo. (1)
- 3.4 Bolela melemo e mmedi e fumanehang mofuteng ona wa tlhapi. (2)
- 3.5 Papatsong ho thwe sehlahiswa sena se fumaneha mabenkeleng a pele. Ho ya ka kutlwisiso ya hao, mabenkele a pele ke a jwang? (2)
- 3.6 Na o a kgolwa hore sehlahiswa se sa tlhapi se ka thusa boko? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (2)

[10]

POTSO YA 4: KHATHUNU

Boha khathunu e latelang ebe o araba dipotso tse theilweng hodima yona.

NTHABI LE METSWALLE

Helang metswalle, kajeno re ithuta ka melemo ya ho nwa metsi. Mabaka a mangata a etsang hore metsi a be molemo.

Metsi ho fokotsa boima ba mmele a thusa ho tlhotla mafura.

Mme o re ho nwa metsi ho fodisa hlooho e opang le bohloko ba mokokotlo bo bakwang ke kgaello ya metsi mmeleng.

Metsi a etsa hore motjheso wa mmele e be o lekaneng ho bolelang hore o tla dula o matlafetse ha o

[E qotsitswe le ho fetoletswa ho tswa ho *Move*, 6 Pudungwana 2013: leq. 66]

- 4.1 Ha re qolla mantswe a reng 'Ho nwa metsi ho thusa ho fokotsa boima ba mmele' o ka re a lebisitswe ho bomang? (1)
- 4.2 Fana ka molemo o le mong wa metsi ntle le ho a nwa. (1)
- 4.3 Bolela mathata a mabedi feela a bakwang ke kgaello ya metsi mmeleng ho ya ka khathunu. (2)
- 4.4 O nahana hore ha motho a ikwetlisa empa a sa nwe metsi ho ka etsahalang bophelong ba hae? (2)
- 4.5 Thuto ha e fumanehe sekolong feela. Qolla polelo e netefatsang sena khathunung. (2)
- 4.6 Bohlokwa ba khathunu ee ke bofe? (2)

[10]

POTSO YA 5: TEMA E NGOTSWENG

Bala tema ena ebe o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

Teboho o ntse a kolota Molefi tjhelete e hlileng e leng ngatanyana eo a neng a e nke **ngwaholakola**. Teboho ke motho ya sa itshwenyeng ka dilemo, haholo haeba di ahlola maikutlo a hae. Ho yena e ntse eka dikgwedi feela. Ha utlwahala hore ho yena dikgwedi ke matsatsi mme matsatsi ke dihora. Ha ho makatse he ha le kajeno Molefi a ntse a tsamaela sa hae, mme mafelong a kgwedi e nngwe le e nngwe e ka kgona Molefi a emele 'tsatsi le hlahlamang' Molefi le yena ke ngwana '**setsoha le pelo ya maobane**', mme le ha a e hloka haholo, o tloha ho Teboho a ntse a tsheha letsheho la setswalle, a ntse a tshepa hore ka moso e tla tla.

O ile a fumana Teboho a sa le mosebetsing, mme Teboho a romela hore Molefi a eme ho fihlela a qeta. Molefi a hla a tshepa a bona hore tjhe kajeno o tla fumana ruri. Empa le ha a sa ka a bontsha Teboho, pelo ya hae e ile ya tetebelela ha Teboho, ka mora ho mo emisa hoo ho hokalo, a boela a itatola hape. O kgutlile mangwele a hae a bile a kgwehla, eka a ka rwala matsoho hloohong a lla ha a hopola se mo emetseng hae. Hoseng o siile mofumahadi wa hae a lla ka mahlaba. Bosiu **bohle** Molefi o ne a letse a leka hona le hwane, a tshasa setlolo sena le sane seo a hlolang a utlwa hore se na le molemo. Qetellong a ba a nahana hore a ke a mo ise ngakeng. Empa monahano wa ho ya ngakeng o ne o sa mo thabise haholo ka ha a ne a tseba hore ke ho atisa melato feela. Ke ka baka lena ntlo ya hae e seng e ka kemisi tjena. O leka ka matla ho thibela ngaka. Empa kajeno o bile **madimabe** hobane mahlaba e ne e le a nnete (e se a mona a hlahang mohla kgomoatsana e sa thabang haholo.

[E qotsitswe bukeng ya *Leetong*. S.Machabe Mofokeng, 1983: 79]

- 5.1 Polelong ena ... 'O ile a fumana Teboho a le **mosebetsing**.' Lentswe le ntshofaditsweng ke lehlalosi la sebaka. Ipopele polelo e nang le lehlalosi la sebaka o be o le sehelle. (1)
- 5.2 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.
Ha hothwe ... 'Molefi le yena ke ngwana **setsoha le pelo ya maobane**' ho bolelwa hore ...
 - A ha a robetse pelo e le bohloko, o tsoha e ntse e le bohloko.
 - B ha a robetse haholo ka la maobane o tsoha a opelwa ke pelo.
 - C ha a kgenne e ka kgona a robale a tle a tsohe pelo e le betere.
 - D ha se motho ya leqhoko o pelo e ntle ka nako tsohle. (1)
- 5.3 'Bosiu **bohle** Molefi o letse a leka hona le hwane.' Lentswe le ntshofaditsweng ke leakaretsi. Ipopele polelo ya hao e nang le leakaretsi le latelang: **tsohle** (1)
- 5.4 Polelo ena ... '*Empa monahano wa ho ya **ngakeng** o ne o sa mo thabise haholo*' e bonngweng. E ngole hape mme o fetolele lentswe le ntshofaditsweng bongateng. (1)
- 5.5 Teboho o kolota Molefi tjhelete e ngatanyana eo a neng a e nke ngwaholakola. Ngwaholakola ke neng? (2)

- 5.6 Empa kajeno o bile **madimabe** hobane mahlaba e ne e le a nnete.
Lebitso le ntshofaditsweng ke lebitsohokwa le bopilweng ka
lebitso (madi) + kutu ya lekgethi (-be)
Bontsha popo ya lebitsohokwa le latelang:

Sejamonna

(2)

- 5.7 Ngola polelo ena botjha, mme o lokise dipphoso tse ho yona. Sehella mola
moo o lokisitseng teng.
Kguedi e nngwe le e nngwe o ntse a etsamaela.

(2)

[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30

MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70

